

L'ALBACAR MUSULMA DEL CASTELL D'ALACANT

Per
MARIUS BEVIA

Malgrat l'atenció rebuda, tant en monografies pròpies com en estudis més amples sobre la història d'Alacant, és més bé poc el que sabem sobre els orígens del Castell del Benacantil. Les nombroses troballes arqueològiques que pel voltant s'han arreplegat de l'edat del bronze, ibèriques, romanes i musulmanes, ens indiquen una ocupació quasi permanent del seu cim. Però no hi ha hagut cap estudi científic, arqueològic, incloses les excavacions de 1928, que ens autoritze a emetre alguna cosa més que breus hipòtesis sobre els seus orígens.

A més d'això la nostra muntanya ha estat la comodina de diverses teories sobre la creació de la ciutat. Així, i d'una manera molt breu, Lafuente Vidal ens hi situa la fortalesa bàrquida d'akra Leuké al cim del Benacantil enfrontada a la colònia grega de Leukon Teijos, en el Tossal de Manises. Un altre il·lustre estudiós del passat alacantí, Figueras Pacheco, ens parla de l'existència d'un poblat ibèric, independent de la colònia grega d'akra Leuké, també assentada en el Tossal de Manises, i de la seua posterior fortificació romana amb el nom de la Muntanya de la Victòria. Aquestes teories junt amb d'altres, creen una autèntica mitologia arqueològica alacantina que ha estat refutada en el darrer quinzení per diversos treballs dels professors Tarradell i Llobregat, atés que no tenen cap base en les troballes arqueològiques de l'àrea. Malgrat això, com hem dit al començament d'aquestes línies, no tenim més que visions molt globals de la primitiva vida del Benacantil, fins que no es facen estudis sistemàtics del seu subsòl i tinguem la possibilitat de poder emetre hipòtesis que permeten vincular les troballes i el fet poblacional amb els nuclis urbans del Tossal de Manises i dels Antígons (1). Pel que fa a les centúries posteriors al segle VIII, i

(1) «Los trabajos de exploración en la Albufereta y Castillo de Santa Bárbara», Diario de Alicante, 4-2-1928; MARTINEZ MORELLA, V., «Alicante Arqueológico. Excavaciones en el castillo de Santa Bárbara en 1928 dirigidas por L. Vidal», Información, 26-6-1963; LAFUENTE VIDAL, J., «Alicante en la Edad Antigua», Alacant, 1957; FIGUERAS PACHECO, F., «Dos mil años atrás», Alacant, 1959; IDEM, «El castillo de Santa Bárbara de Alicante», Alacant, 1962; TARRADELL, M. - MARTÍN, G., «Els Antígons-Lucentum. Una ciudad ro-

en particular al període musulmà, practicament no se li ha prestat cap atenció, exceptuant el sistemàtic treball d'Azuar Ruiz (2), a causa de l'escàs interès que ha despertat aquesta fase històrica en les nostres terres fins a èpoques recents. Cap troballa arqueològica sensacional o peça arquitectònica destacable no ha afavorit aquesta situació.

No dubtem que el corrent favorable cap al coneixement de la cultura islàmica que avui es viu, junt als avanços en els camps de la historiografia i l'arqueologia que estan donant-se, podrien afavorir algunes campanyes que començaren a aportar dades riguroses sobre aquesta època del nostre castell. Igualment l'estudi de l'arquitectura actualment visible, malgrat les destruccions bèl·liques i «restauradores» que encara ens mostra paraments assimilables a aquest període, podria contribuir al coneixement d'aquesta parcel·la del territori alacantí i la seua història (3).

I

Com a complement de les troballes arqueològiques, i per a un millor coneixement del recinte islàmic del castell, comptem amb dos documents, que malgrat ser d'èpoques posteriors, segles XV i XVI, ens permeten definir la seua morfologia.

El primer dels documents, divulgat gràcies a la gran tasca realitzada pel Dr. Vicent Martínez Morellà, és una lletra del rei Martí l'Humà a l'alcaid i subalcaid del castell, Johan Margarit donzell i Bernat Bonivern, que el 1402 ordenà l'adequada custòdia d'aquest davant el perill d'atac d'un vaixell sarraf, per a la qual cosa «in mamorato castro continue sint quindecim hominis custodes seu excubie convenientes ad traicionem ac deffensionem dicti castrî q. Novem sint et sten in albacaris exterioribus site tres et turri vocata del Canyar tres aut in turri nominata de la Batalla et tre reliqui in turri Sancte Anne constructa inter turrin Cervaire et turri del Canyar. Et in Albacari mediocgi sint six homines quos tres stant in turri Sancti Georgii et residui tres in turri Cervaire dicte castrî...» (4). Amb la qual cosa sabem que al segle XIV el castell ja tenia un albacar exterior amb les torres del Canyar, la Batalla i Santa Anna, aquesta bastida en temps recents a la lletra, i un albacar d'enmig amb les terres de Cerver i de Sant Jordi.

L'altre document és l'informe sobre la defensa de les costes del Regne de València que va fer Vespasiano Gonzaga en la tardor del 1575 (5), el

mana en el casco urbano de Alicante, Valencia, 1970; LLOBREGAT, E.A., «Hacia una desmitificación de la Historia de Alicante». I y II, Revista del Instituto de Estudios Alicantinos, n.º 1 y 4. Alacant, 1969 y 1970; IDEM, «Alicante. Santa Bárbara», Gran Enciclopedia de la Región Valenciana, Valencia, 1973.

(2) AZUAR RUIZ, R., *Castellologia medieval alicantina*, Alacant, 1981.

(3) Com hem dit supra, caldria fer un estudi en profunditat dels paraments de mur que tanquen la plaça de La Torreta, de la Torre de l'Homenatge i dels braços murats que tancaven la vila, com també dels aljubs. Açò caldria acompanyar-ho de prospeccions arqueològiques dels seus fonaments i de estudis geoarqueològics de les vessants del Benacantil.

(4) MARTINEZ MORELLA, V., «Cartas del rey Don Martín, El Humano, a Alicante», Alacant, 1953, 20-22.

(5) «Copia de la carta para S.M. de Vespasiano Gonzaga, último de septiembre de 1575, en la que se mani-

qual inclou una memòria d'Alacant, el castell i les seues reformes, amb una planta i una perspectiva d'aquest. En la planta esmentada, realitzada per a criticar la proposta defensiva que dóna el Fratin, es veu el que anomena albacar vell amb diverses terres, de les quals en destaquen dues. Una, perquè és de planta circular, no rectangular com les altres, i l'altra perquè és la porta de l'albacar vell, com es veu en la perspectiva complementària, on el camí d'accés exterior passa per ella i continua fins a la porta de l'albacar d'enmig. Aquest presenta un pany de murada amb quatre torres, del qual sobreixien els murs que tancaven la vila. En la part oposada es pot veure l'antiga porta d'accés des de dins de la població. La perspectiva cavallera ens mostra tota aquesta part superior emmerletada, amb diverses torres no identificables clarament amb la planta dibuixada per ell. Aquestos dos dibuixos ens permeten conèixer el traçat del castell abans de produïdes les reformes del segle XVI, que modificaren en alguna manera les línies del castell medieval.

Tots dos documents coincideixen a mostrar-nos un baluard amb dos albacars, l'exterior o vell i el d'enmig amb les seues torres. Amb això podem dir que tenim davant de nosaltres el recinte primitiu de l'antic castell. I també podem fer una identificació a nivell planimètric de les torres al segle XIV, de les quals coneixem la situació relativa i els noms.

La de més clara identificació és la torre-porta de l'albacar vell, la torre de la Batalla, que com ens diu Bendicho rep aquest nom «por la que ella tuvo el Sr. Rey don Jaime II» (6). Efectivament, quan Muntaner conta la conquesta del castell per aquest rei, ens diu que «estro a la porta del castell, en un poc llunyet de la porta hac un tros de mur qui era enderrocadís, e per aquell lloc, per força d'armes, esvaïren lo castell» (7). Porta que no pot ser més que aquesta, ja que l'altra la que dóna a la Vila Vella, no és accessible sense prendre-la. I sabem per Muntaner que la vila es va entregar després que les tropes catalano-aragoneses conqueriren el castell. La Torre de la Batalla «conservose hasta el año 1596 que fue derribada y costó mucho deshacer sus tapias, por parecer de Juan Bautista Antonelli, Ingeniero de S.M., que lo imbió a los reparos del castillo (de los cuales fue en ese tiempo Clavario y Pagador, mi padre Antonio Bendicho), porque era tan alta que igualava con lo demás del castillo, y entonces se retiró el muro y se dexó afuera un algibe de los mejores que se han visto en estas tierras» (8).

Una altra torre fàcilment identificable és la que anomena de Cerver, si-

fiesta el resultado de la visita que mando hacer en las villas y castillo de Alicante... con datos respecto a su dotación, señores a quienes pertenece, etc.», Simancas, Mar y Tierra, leg. 79, 1575, fols. 100 al 107, Arxiu General de Simancas.

(6) BENDICHO, V., *Crónica de la Muy Ilustre, Noble y Leal Ciudad de Alicante*, Alacant, 1640, Còpia manuscrita de l'Arxiu Municipal d'Alacant. Llibre I, cap. XIII, «Del castillo de la ciudad de Alicante, de su fortaleza y su cara».

(7) MUNTANER, R., «*Crònica*», vol. V, Barcelona, 1927.

(8) Veure nota (6). Juan Bautista Antonelli va morir en 1588, per lo que difícilment podria haver donat aquest ordre. En la meua opinió seria El Fratin qui realitza les obres del segle XVI.

tuada en l'albacar d'enmig, coneguda tradicionalment com cap de Cerver o de la Matança, en record de la represàlia efectuada per Jaume II després de conquerir el castell. De bell nou sabem per Bendicho que «de aqueste Baluarte tira el muro de la torre de la matanza dicha así por alguna que en ella devió de haver, a quien los pescadores para sus señas de pesquera la llaman cap de Server» (9). L'informe de Vespaciano Gonzaga, quan està parlant-nos de les condicions del port d'Alacant, ens diu «... porque a todas partes tiene lejos los cabos y el de Cerver, no abriga tanto dicho muelle, ni se cierra con el que pudieren estar galeras seguras» (10). Es a dir que era torre fàcilment localitzable des de la mar, per tant no podia estar en l'interior o en la part que mira al ponent del castell. I estant en l'albacar d'enmig, queda situada amb facilitat com la primera torre que mira a la mar, de les quatre que tanquen l'esmentat albacar (11). Bendicho ens la descriu: «Oy queda otra torre grandiosa, pero mal curada, dicha de la matanza, que cae al mediodia...» (12), i ens obsequia amb la seua imatge en el gravat del castell de la seua Crònica.

La ubicació de la resta ens ve facilitada per aquestes dues. Sabem, per la lletra del rei Martí l'Humà, que la de Santa Anna està construïda entre la de cap Cerver i la del Canyar. El vocable «constructa» utilitzat en referir-se a aquesta torre tan sols, ens pot indicar la proximitat en el temps de la seua edificació, i amb la seua tipologia circular, discordant amb la resta de planta rectangular i presumiblement més antigues, ens fa ubicar ací la de Santa Anna, davant del paratge on en 1427 s'edificava l'ermitori de la mateixa santa (13).

Les altres dues, la del Canyar en l'albacar vell i la de Sant Jordi en el d'enmig ens queden localitzades en referència a aquestes. Amb aquestos criteris i en base al plànol de Vespaciano Gonzaga, hem realitzat el següent plànol col·loquant el nom a les diverses torres. Essent l'albacar d'enmig l'actual plaça de La Torreta.

La visió tant de l'albacar com de la celoquia, «albacar i castell» que anomenen diversos textos medievals, es complementa amb els dos braços murats que baixaven i tancaven la vila vella, completant el conjunt defensiu de la vila musulmana d'Alacant. Ocupant un espai aproximat de 2'5 i 1 Ha, respectivament l'albacar i la celoquia.

(9) Veure nota (6).

(10) Veure nota (5).

(11) Altres autor situen aquesta torre en la anomenada actualment de La Torreta o en la de Sant Jordi. Cal rebutjar aquestes hipòtesis, segons hem vist anteriorment.

(12) Veure nota (6).

(13) ARQUES JOVER, A., «*Nobiliario Alicantino. Transcripción, adiciones, notas y comentarios de Luis Mas y Gil y José María Esquerdo Ribera*», Alacant, 1966, «Noticias genealógicas-históricas de los insaculados que han gobernado en la Ciudad de Alicante desde el año 1336 hasta el año 1697».

II

De tot el que hem dit podem concloure quin era el recinte del castell medieval cristià, i a més a més podem dir amb certa seguretat que aquest era en allò més essencial el mateix que ja existia en la darrera època musulmana.

Estudiant el conjunt de lletres reials, malgrat ser un conjunt incomplet, publicades per Martínez Morellà, dels segles XIII, XIV i XV (14), veiem dues coses: la diferenciació permanent entre l'albacar i el castell i el sempre mal estat del primer. D'on podem deduir l'antiguetat de l'albacar respecte als anys de les lletres ja que en indicar-nos el mal estat del mur de manera permanent, ens indica al mateix temps que no són murs de l'època i per tant demostren una antiguetat respecte a aquestos anys.

D'altra banda, en no existir entre les nombroses lletres d'Alfons el Savi cap tipus de referència a edificacions o reparacions del castell es pot suposar que els catalano-aragonesos reberen el castell de mans dels castellans en el mateix estat que aquestos l'havien rebut dels musulmans en 1246-47. Així sabem, en primer lloc, pel testimoni de la Crònica de Muntaner que en 1296 ja existia la Torre de la Batalla quan va conquerir el castell Jaume II, i per tant el mur que unia aquesta amb la resta del conjunt defensiu, ja en mal estat, era el de l'albacar vell i per tant ja existia abans d'aquestes dates. Situació que es repeteix en altres ressenyes documentades:

- 1327.- «... statu castri nostri dicti loci de Alacant, de Albacaris ejusdem de necessitatis reparationis»... «Super facto vero dicti albacaris, exque scripsistis dicto castro Alacant imminere periculum cum quare in alquibus his partibus est dirutum...» (15).
- 1370.- «Estes harem que vos encara no haveu fet obrar o tornar aquell troç de mur lo que es caygut en l'albacar del castell d'Alacant» (16).
- 1381.- «Com segons que havem entes del mur del castell d'Alacant se ha enderrocat troç e sia gran deformitat del dit mur e del Castell que estiga així enderrocat» (17).
- 1401.- «Demes lo mur de aquell en diverses parts es diruit e fet indefensable de ques poria lengament seguir als dits castell e vila...». «... o façats obrar e emfort lo mur de aquell en aquelles parts e segons que trobareis esser necessari en manera de esser defensable...» (18).

(14) MARTINEZ MORELLA, V., «Privilegios y Franquezas de Alfonso X, El Sabio, a Alicante». Alacant, 1951; «Cartas del rey Don Juan I, de Aragón, a Alicante», Alacant, 1953; «Cartas del rey Don Martín, El Humano, a Alicante», Alacant, 1953; «Privilegios y provisiones de Fernando El Católico a Alicante», Alacant, 1951; «Castillos y fortalezas de la Provincia de Alicante», Alacant, 1951.

(15) SERVICIO HISTORICO MILITAR DE ESPAÑA. Sección a, grupo VIII, subgrupo II, 3.752.

(16) IDEM, 3.714.

(17) IDEM, 3.729.

(18) ARXIU MUNICIPAL D'ALACANT, Armari 1.º, llibre segon, foli 79.

- 1510.– «... e Albacar del castell de la dita ciutat, perque esta en gran ruhina y destrucció...» (19).

Es a dir, l'albacar apareix des de les primeres referències documentals com a element clarament diferenciat del castell, estant sempre en mal estat, i cap document fa referències a obres de nova planta, sinò a reparacions dels murs.

Un altre aspecte ressenyable es l'escassetesa de torres defensives en l'albacar, ja que, donada la gran extensió dels seus murs, tan sols en trobem dues: la del Canyar i la de La Batalla, porta del mateix recinte. La de Santa Anna, com ja hem dit abans, la considerem d'època posterior a la musulmana.

Aspecte que constructa amb l'abundor de torres que existeixen en el castell propiament dit, com es pot veure en els dos dibuixos de Vespasiano Gonzaga.

Així mateix es pot observar l'inexistència de merlets en tot el mur de l'albacar mentre el castell apareix totalment emmerletat. Com també es pot veure que no hi ha cap edificació en l'interior de l'albacar.

Tot l'anterior ens presenta un recinte murat sense torres, merlets i edificacions interiors i, a mes, amb murs de construcció molt precària, més propis d'una tanca que d'una fortalesa que ha de resistir els durs embats de les guerres.

III

Com ens diu M. de Epalza (20), *albacar* es un arabisme lexicalitzat amb article del area catalonoparlant provenient de *baqqâr*, que significa propiament «guarda de bestiar boví». En aquest sentit pot afirmar-se que els albacars de les fortaleses musulmanes tenen l'objecte primordial de guardar ramats, corresponent en aquest sentit la seva gran extensió i vinculació als recintes murats dels castells.

Per això, la funció de l'albacar en les fortaleses de epoca islàmica es fonamentalment agropecuària, el lloc on els pobladors del castell i la seva vila murada guarden els ramats.

El que acabem de dir correspon al model de ciutat àrab amb una estructura urbana resultat del tipus de relació dels habitants i la seva estructura econòmica amb el medi, manifestada en la simbiosi de vila-castell-albacar-horta. Model clarament identificable amb l'Alacant musulmana en la que es pot trobar el castell, la vila murada amb el seu zoc i alfondec, l'alba-

(19) ARXIU MUNICIPAL D'ALACANT, Armari 1.º, llibre tercer, fols. 113-114.

(20) DE EPALZA, M., *Funciones ganaderas de los albacares en las fortalezas musulmanas*, en aquest mateix número de *Sharq Al-Andalus. Estudios Arabes*.

car i l'horta de Sueca, on com el seu nom ens indica es trobava el mercat d'hortalisses, la suwaiqa (21).

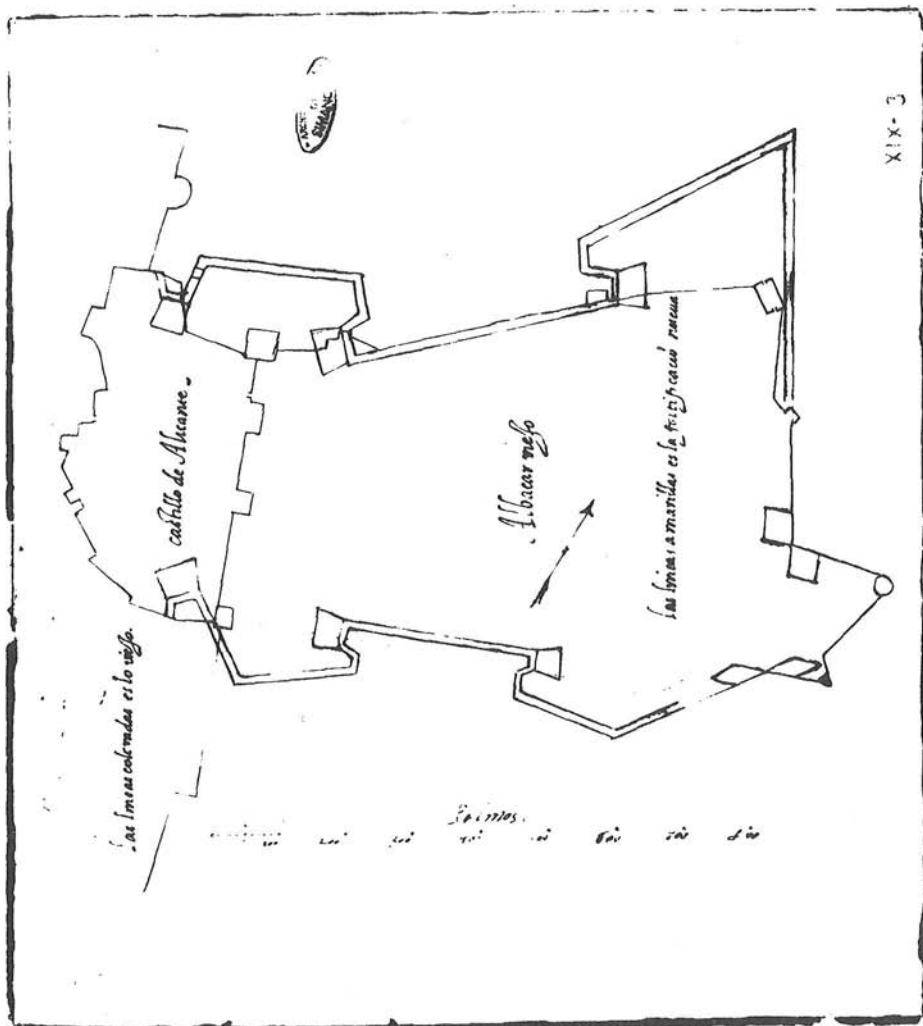
La possible utilització per a altres funcions, en particular la de refugi dels pobladors del terme en moments de perill militar, en el nostre cas la trobem poc probable. La gran extensió de l'albacar amb tanques precàries, sense torres i merlets i amb la porta suficientment lluny del castell per assegurar la seva defensa, ens fa pensar que aquesta funció de refugi no siga la més adequada. Per altra banda, es significatiu que en la única ocasió documentada que tenim de la presa del castell haja estat precisament per la porta de l'albacar, la porta de La Batalla, quan en 1296 Jaume II va conquerir Alacant per al Regne de València.

Les diferents necessitats i concepcions de la nova societat cristiana, faran que aquest recinte deixi d'ésser utilitzat segons la seva primitiva funció, malgrat conservar el seu antic nom. Les actuacions constructives iniciades a final de l'edat mitjana culminaran amb les grans transformacions realitzades en els segles XVI i XVIII, que donaran una imatge totalment diferent a l'albacar.

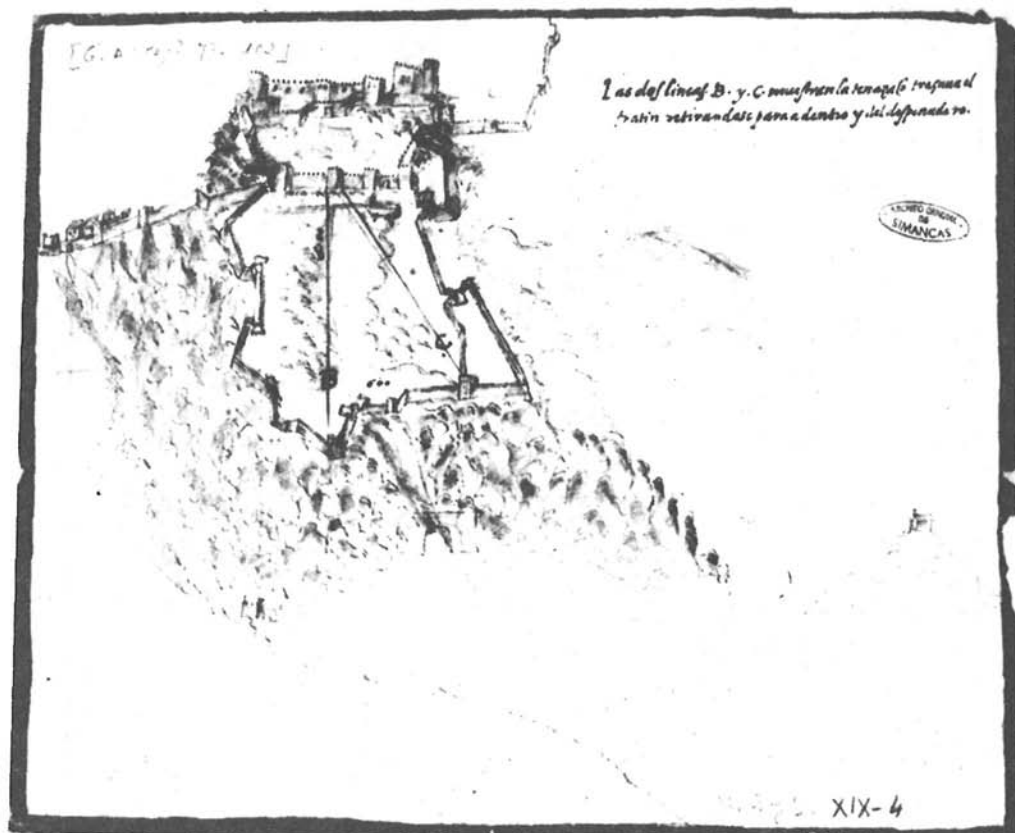
Procés totalment diferent al produït a l'albacar de la ciutat de Dénia (22), on les transformacions aniran encaminades, no a la seva consolidació com a element defensiu, sino com a nou emplaçament urbà de la vila cristiana.

(21) BEVIA, M., «Formació del País Valencià i canvi urbà: el cas d'Alacant», L'Espill, 15, València, 1982.

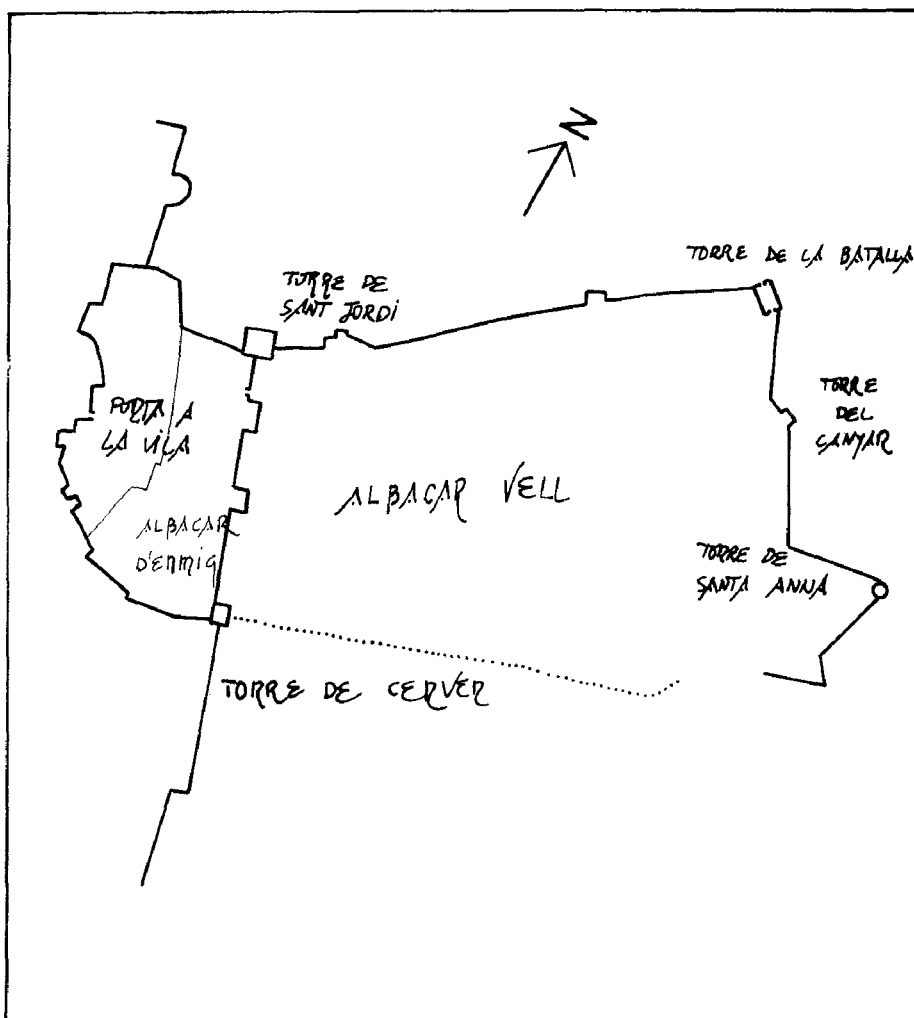
(22) IVARS PEREZ, J., «La ciutat de Dénia. Evolució y permanència del fet urbà», Alacant, 1982.

Planta del castell d'Alacant segons Vespasiano Gonzaga. El recinte antic en traçat fi. En la part inferior el mur de l'albacar esta enderrocat, tal com ho indica la seva representació per mig de una línea de punts.

Perspectiva del castell d'Alacant del mateix autor. Observeu la manca de merlets i escassetesa de torres en l'albacar amb respecte al castell propiament dit.

Damunt de la planta de Vespasiano Gonzaga se ha col·locat el nom de les torres. Noteu que els vigilants que va posar el rei En Martí estan en les cinc torres que conformen el perímetre de l'albacar.